

УДК 372.48

ВАЖКЕ СТАНОВИЩЕ ГАЛИЧИНИ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В ПЕРІОДИ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ (НА ПРИКЛАДІ БЕРЕЖАНСЬКОГО ПОВІТУ)

ОЛЕКСАНДРА ТРОХАНЯК,*старший викладач Відокремленого структурного підрозділу**Національного аграрного університету Бережанський агротехнічний інститут*

У статті проаналізовано характерні риси завоювань російськими військами територій Західної України в роки Першої світової війни та встановлення ними своїх порядків у Галичині, а також висвітлено проблеми населення на прикладі Бережанського повіту.

Ключові слова: Перша світова війна, наступ, армія, військо, влада, руйнування, населення, переслідування, арешти, ув'язнення, депортація, грабунки, голод, продукти.

Постановка проблеми. Під час Першої світової війни у надзвичайно важкому становищі опинився Бережанський повіт, який постійно перебував на лінії фронту від жовтня 1914 до вересня 1917 року. Переходячи з рук у руки воюючих сторін, населення повною мірою відчувало зміну влади й характерні особливості кожної в їх політиці окупації. Хід війни та встановлення нових порядків неабияк відбилися на революційній боротьбі галичан за державність.

Дослідження й висвітлення зазначених подій дає змогу на прикладі Бережанського повіту показати наслідки приходу російських військ, їх політику, соціальні відносини та становище населення під час російської окупації Галичини в роки Першої світової війни.

Джерельна база і стан дослідження проблеми. Маємо підстави твердити, що найповнішими джерелами для аналізу й дослідження теми є неопубліковані архівні матеріали, документи. Немало матеріалів, що стосуються періоду Першої світової війни, особливо 1914-1916 рр., збережено в Державному архіві Тернопільської області (ДАТО). У фонді "Канцелярія Тернопільського губернатора" можна знайти дані про встановлення порядків російськими окупаційними військами на завойованих галицьких землях - призначення власних командних структур, створення списків та арешти австро-угорських чиновників, забезпечення армії продуктами й реманентом за рахунок населення Галичини, створення видимості допомоги постраждалим від військових руйнувань, фактичне надання допомоги деяким особам. Вказані документи дають можливість відчувати дух російської влади на завойованих територіях, оскільки повно відображають момент закриття нею всіх навчальних закладів, клубів, зібрань. Крім того, вони дозволяють показати переслідування, підозри в шпигунстві, встановлюють факти арештів та ув'язнень, переведення всіх лікувальних закладів на обслуговування військ тощо.

Для фундаментального вивчення історичних подій добрим джерелознавчим матеріалом є спогади і ме-

муари. Найбільший інтерес становлять монографії, які безпосередньо описують різні моменти життєдіяльності суспільства Бережанського повіту. До таких праць слід віднести книги "Бережанська земля. Історико-мемуарний збірник" у двох томах, виданих у різний час і різними особами: 1 том - у 1970 р., 2 том - 1998 р. [1, 2], "Бережанщина в спогадах емігрантів" [3], "Наш край - Бережанщина" [4], "Бережани. Історико-краєзнавчий нарис" [5]. Основні ідеї, коментарі, бачення, висвітлені в наведених роботах, - це суб'єктивна думка їх авторів про революційні події, учасників політичних змагань, а тому їх не можна вважати науковим виданням, але вони мають ураховуватися як описи авторського ставлення до тих чи інших подій.

Дослідження доводять, що люди тяжко потерпали від кожної новоприбулої сили й установленої нею влади, розуміли, що загарбники завжди є поневолювачами завойованої нації, тому бачили вихід тільки в побудові власної держави. Про моменти окупаційного управління, арешти, депортації, зміни чиновників і священнослужителів знаходимо свідчення в працях М. Стахів "Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1918-1922)" [6], "З історії західноукраїнських земель" за ред. І. П. Крип'якевича [7], К. Левицького "Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918" [8], а також в описах М. Кузика [9], Є. Манацького [10], М. Коціївського [11], В. Воха [12], Д. Костіва [13], М. Синютки [14] та ін.

Разом із тим бракує узагальнювальних праць, які б інтегрували наявний матеріал і подали цілну картину становища Галичини в роки Першої світової війни.

Мета цієї роботи - системний огляд та аналіз перебігу й наслідків російської окупації Галичини під час Першої світової війни на прикладі Бережанського повіту.

Виклад основного матеріалу. Після поразки в боях 1914-1915 рр. на західноукраїнських землях австро-угорський уряд та командування армії проводили масштабні репресії проти місцевих жителів. Шука-

№ 9 (100) грудень 2009 р.

ючи винних у відступі, вони легко підхопили кинуту польською адміністрацією версію "зради українців", які начебто таємно симпатизували й допомагали росіянам. У краї розпочались арешти, багатьох страчували без суду, інших гнали в концтабори.

Під час "Галицької битви"¹ й наступу російських військ у серпні-вересні 1914 р. Бережани й навколишні села зазнали великих руйнувань, більшість чоловіків і значна кількість гужового транспорту були мобілізовані до австрійського війська, зросли ціни на харчі та товари першої необхідності.

Коли ж російські царські війська захопили всю Західну Україну аж до Карпат, не гаючи часу, уряд Росії почав звинувачувати українців в австрофільстві та закривати українські школи, часописи, книгарні, церкви, інші установи. Замість них відкривалися російські видання, православні церкви, навчальні заклади переводилися на російську мову навчання. Почалась масова депортація української інтелігенції, громадсько-політичних діячів чи просто українців до Росії.

Російська окупаційна адміністрація здійснювала свою політичну програму, яку Дмитро Дорошенко назвав "галицькою руїною". Запроваджуючи нові порядки в завойованій країні, царський уряд призначив графа Олексія Бобринського генерал-губернатором Галичини. У своїй програмній промові, виголошеній до представників Львова, Бобринський виразно сказав: "Я буду тут заводити російську мову, закон і устрій" [15, 16].

У рамках цієї декларації була започаткована урядова газета "Львовское военное слово", на першій сторінці якої від № 28 до 32 повторювалося, що у випадку здійснення таких злочинів: а) повстання проти Верховного Головнокомандувача арміями й царського уряду та іншої влади, а одночасно всяке непідкорення й опір їм (ст. 262-273 улож. о нак. угол. и справ. и п. 3 ст. 78 воинск. уст. о нак.); б) шпигунство (ст. 271 Воинск. Уст. о нак.); в) навмисний підпал чи інше навмисне знищення майна армії обвинувачений належати військовому суду [17].

Зі спогадів польського воїна дізнаємось, що в перших днях вересня 1914 р. розпочалась "акція ген. Бобринського, [яка] організувалася до русифікації Галицької землі. Вже була приготовлена справа Східної Галичини, яка мала впливати як єдине ціле з російською війною" [Там само].

У "Голосі Русі", який почав виходити від початку 1914 р. як орган графа Бобринського, у січні 1914 р. надруковано артикул про оборону галицьких русинів. Граф Бобринський у ньому підкреслив стан православія і російської народності "наших уцімлених братів". "Іх Русь є наша Росія і її голос повинен розлетіться по цілій Росії", і "ми станемо цілісним російським народом" [18]. Таке повідомлення графа Бобринського наляжало поляків, і багато хто вирішив для себе за краще переїхати в Польщу, ніж потрапити під депортацію в Сибір чи під нові російські порядки.

Є підстави стверджувати, що, прийшовши на західноукраїнські землі, росіяни розпочали "масове переслідування всякого прояву українського національного життя. Перший военний губернатор, що адміністрував Галичиною по здобутті Львова у вересні 1914 р., ген. Шереметьєв, припинив відразу діяльність усіх українських економічних і культурних організацій по цілім краю, всю українську пресу заборонено, а дозволено

тільки польські і московські часописи і книжки". Олексій Бобринський, відомий російський шовініст, ставши на чолі адміністрації, "заборонив вживати українську мову, вимагав збільшити масові арешти найактивніших українських інтелігентів, селян, робітників". Згідно з офіційним звітом російського жандармського полковника Мезенцева, "ще в 1914 році він наказав перевести понад 1000 поліційних обшуків у різних українських громадян Галичини, арештувати понад 1200 осіб і з них депортувати в глибину Росії або й на Сибір 578 осіб" [19]. Найгіршим виявилось становище священників: "Уже в перші дні після захоплення Галичини було вислано 34 греко-католицьких священники, серед них митрополит А. Шептицький. Згодом їх кількість досягла сотень. Почалася масова депортація підозрюваних у будь-яких "гріхах" місцевих жителів. Лише через Київ протягом кількох тижнів "прослідували" на Схід понад 12 тисяч галичан, інших жителів з прифронтової смуги" [20].

Греко-католицьких священників, яких не заарештували й не вислали, намагалися "навернути" на православ'я, а тих, хто не приймав нової віри, садовили в тюрми, особливо київські, потім везли вглиб Росії та до Сибіру [21]. Масові переслідування стали очевидними в усіх регіонах Галичини. "Граф Бобринський наказав складати списки найвидатніших українців, а між ними на першому місці був митрополит Андрей", якого "19 вересня вивезено через Київ у глибину Московії". На нашу думку, таку "московську політику фізичного винищення української інтелігенції передбачали українські провідники і політичні діячі, що масово виїхали до Відня, який став центром українського політичного життя. 5 червня 1915 року там була організована Загальна Українська Рада, що проголосила свою політичну програму: вільна Українська держава над Дніпром та окремий коронний край на всіх українських етнографічних територіях під Австрією" [22].

Підтвердженням антиукраїнської політики російського царського уряду також виступають різні факти із життя бережанців. Про посла Тимотея Старуха читаємо, що "на донос москвофілів, його заарештували в червні 1915 р. (в Бережанах) вже в відступі російського війська. Вивезли його далеко на схід, звідкіля в 1917 р. повернувся додому" [23]. Російськими військами в 1915 р. у Бережанах було заарештовано повітового адвоката й громадсько-політичного діяча Дмитра Левицького [24], який із часом об'єднав передові політичні сили, створить та очолить Українське національно-демократичне об'єднання. Заарештовували чи переслідували всіх, а найбільше тих, хто користувався авторитетом серед населення - українську інтелігенцію. У Бережанах було ліквідовано різні організації й товариства [25].

Такий перебіг подій свідчить, що для австро-угорського та російського самодержавства було важливим схилити населення Західної України до думки, що саме їхня влада є кращою від інших, а національне спрамування - ближчим за релігійними й духовними почуттями.

Від самого початку війни у краї виникають економічні та соціально-матеріальні проблеми. У Західній Україні "зросли ціни на харчі й товари першої необхідності. Лише з серпня 1914 р. до липня 1915 р. ціна житнього борошна зросла вдвічі, солі - у три рази, гасу - в два рази" [26]. У селах і невеличких містах лютував голод. "Під час свого відвороту з над Золотої Липи палять москалі усе за собою. Не лиш села, але і збіжжя на полі" [Там само]. Населення Бережанщини відправляли на вже завойовані території, цей "похід вперед

¹ "Галицька битва" (серпень-вересень 1914 р.) - одна з найбільших військових операцій Першої світової війни, у результаті якої росіяни оволоділи територією до Карпат, зокрема Східною Галичиною та Північною Буковиною (прим. ред.).

відбувається серед моря вогню, хмар диму і куряви попелу" [27]. Повернутись дозволили лише тоді, коли все було завойовано, "та вертати, на жаль, звичайно не було до чого, села попалені, а що не спалене, то знищене і ограблено до щенту" [Там само].

Достатньо чітко простежується тенденція російської влади розглядати завоювання Галичини восени 1914 р. як уже постійний прихід на ці землі. Щоб не викликати особливого обурення з боку населення чи навіть завоювати деякі симпатії, проводили й добродійні акції: збирали списки сімей, будинки яких були зруйновані боями; списки чиновників, що втратили роботу; списки захворілих на інфекційні хвороби; потерпілих від пограбувань й обіцяли надати допомогу, але після того, як ці особи, особливо чиновники, відречуться від покори Австро-Угорському уряду й приймуть присягу на вірність Росії. Архіви зберегли відомості про адміністрування російського керівництва в цей період: 22 серпня 1914 р. російський Головнокомандувач Південно-Західного фронту, призначив начальником Бережанського повіту росіянина, що прибув з армією, - Ульянова Леонтія Васильовича, а заступником - Артемишина Федора Матвійовича. Їм дано вказівку складати списки сімей, котрі потерпіли в боях і потребують допомоги. Підготовлений ними звіт подано в Тернопільське губернаторство [30]. Через певний час призначено "начальником Бережанського повіту - Мукалова, а помічником - Тарасовича з 1 вересня 1914 р. [31]. Від Воєнного генерал-губернатора Галіції 26.09.1914 р. прийшов циркуляр за № 758, адресований губернаторам і всім повітовим начальникам: у ньому наказувалося "з'ясувати в кожному повіті число чиновників, що залишилися без посад і без утримання, а також число сімей, що втекли з австрійськими військами", "з'ясувати, у якому повіті є кілька інфекційних захворювань, звернути особливу увагу на холеру і дизентерію", "ужити заходи з ізоляції хворих, дезинфекції їх приміщень і знищення речей", "з'ясувати, коли виявиться можливим, які втрати, нанесені поміщикам і селянам війною і грабунками, подати список потерпілих з оцінкою їх збитків". Одночасно провести "обшук зброї, заарештувати приховуючих зброю чи чиновників австрійської армії", "робити облави на банди, що переховуються в лісах", "закривати всі нижчі, середні і вищі навчальні заклади", "закрити всі земські зборища, місцеві думи і волосні зборища", "закрити всі клуби" [32].

Воєнний генерал-губернатор граф Бобринський видав циркуляр від 1.12.1914 р. про звільнення військовополонених нижчих чинів австрійських військ русинського походження: "згідно з направленим дозволом Головнокомандувача армії Південно-Західного фронту, вони можуть бути звільнені від полону, якщо вони по своїх моральних якостях і благонадійності будуть того заслуговувати і по принесенню ними обіцянки присягою в тому, що ворогам його Величності Імператора Всеросійського Миколи Олександровича служити не будуть і вірність його Величності збережуть" [33]. Та з часом прийде така телеграма від 3.04.1915 р. про те, що "видано багато посвідчень за підписом генерала Полторацького" - це посвідчення на право вільного проживання в Галичині. "Так ці посвідчення вже не дійсні і всіх користувачів цих посвідчень Генерал Губернатор наказав затримати і передати їх найближчим етапним комендантам для відправки в Росію як військовополонених" і відправляти всіх у призначені в'язниці [34].

Збереглась телеграма-повідомлення "начальнику жандармського управління воєнного генерал-губерна-

тора Галичини від 28 лютого 1915 р., що командиром 9-ї армії віддано розпорядження "терміново ужити заходи щодо затримки всіх австрійських військових чиновників, які проживають у районі розміщення армії, як таких, що переховуються від російської влади, а також тих, кого відпустили з полону за умови прийняття присяги на вірність Росії, причому всіх чиновників без винятку потрібно відправити в Росію як військовополонених, не зважаючи на видання їм раніше посвідчення на вільне проживання в межах Галичини" [35]. Цього ж числа Бережанський повітовий начальник повідомив штабу, що "внаслідок телеграфного розпорядження помічника начальника жандармського управління полковника Орлова із всіх, що перебували вдома в гмінах Бережанського повіту і звільнених з полону на основі ... циркуляру від 21 вересня 1914 р. за № 140 - 250 осіб він затримав і після перепису їх 28 лютого передав етапному коменданту м. Бережан для висилки за призначенням [...], оскільки перебування таких осіб в районі розміщення армії сприяє розвитку шпіонажу, набувшого широких розмірів, та збільшується число випадків ворожих виступів" [Там само].

Заслужують на увагу окремі моменти суспільного життя під російською окупацією, є "оповіщення" "про скарги від місцевих власників і селян на матеріальні збитки, спричинені їм пересувними російськими військовими частинами і командами" [36]. Тому було вказано "затримувати осіб, що займаються мародерством: поміщиків і селян" [37]. Тернопільське губернаторство направило начальникам повітів за № 87 від 3.09.1914 р. циркуляр, у якому сказано "створити комітети" "для з'ясування потреби населення в продуктивній допомозі, поокремо в 1) грошовій допомозі, 2) в допомозі натурою". "Результати комітету повідомити в Тернопільське губернаторство". "Повідомляю для прийняття до відома, що у Львові утворено Галицький обласний Комітет для подання допомоги населенню Галичини під представництвом графа Володимира Олексійовича Бобринського" [38]. Є рапорт про списки сімей, котрі потерпіли в боях і потребують допомоги, який подано в Тернопільське губернаторство [39]. Але такої допомоги люди не отримали, і в донесеннях різних повітових керівників до Тернопільського губернаторства зауважено, що населенню було надано квитанції про право на отримання допомоги, та самої допомоги не надано, і "люди бунтуються", тому постає питання, а як їм діяти далі [40].

Населення краю мало допомагати російській армії і постачати її всім необхідним, особливо продуктами харчування та робочою силою. В архівах зберігся наказ начальника російського штабу верховного округу про заготівельні ціни для постачання частин військ 9-ї армії, про зміни норм постачання й про встановлення добових. Відповідно до цього наказу українці Галичини змушені були забезпечувати російську армію сільськогосподарськими продуктами й годувати їх робочу худобу, тобто коней і корів, яких уже конфіскували в селян і переганяли за фронтом, щоб використовувати коней для роботи, а корів для забою на харчування. Населення змушене було утримувати цю худобу власним кормом [41]. У рапорті начальника Бережанського повіту від 15.01.1915 р. сказано, що "випадків заборони для ночівлі й відпочинку гуртової худоби, направленої в армію, не було" [42]. Збережено циркуляр із Тернопільського генерал-губернаторства: "Надати обширну допомогу в справі лікування поранених і полеглих їх участі, створювати багаточисельні організації Червоного Хреста", "розкинути мережу лікувальних закладів по всій обширній території

Імперії, дворянські, міські, купецькі та інші громадські заклади і задіяти цілий ряд осіб, присвятивших свої сили і засоби святій справі допомоги потерпілим на війні бійцям" [43]. З таких архівних даних випливає факт, що на плечі населення окупованих територій покладено великі обов'язки надання допомоги й постійного обслуговування російської армії.

Ще одним важливим питанням було ставлення про-стих російських солдат до польських поміщиків. Відчуваючи солідарність із братами-русинами, тобто українцями, російські вояки вороже ставилися до польського панства й нещадно грабували та спалювали маєтки. В архівних матеріалах є такі дані, що "до Воєнного генерал-губернатора Галичини майже щоденно надходять скарги від польських поміщиків Східної Галичини на те, що їх маєтності зазнають шкоди після того як ... війська уже пройшли, постійні грабежі і розорення як зі сторони окремих команд нижчих чинів і козаків, у більшості випадків блукаючих без офіцерів, так і з боку місцевих селян. На прохання цих поміщиків охоронити їх маєтки, його Величність до цих пір вимушений був відповідати відмовою з причини малої кількості чиновників повітової поліції. Сьогодні з прибуттям в губернію урядників і стражників в кількості, майже відповідній штатному складу, ... вжити посилені заходи до припинення вказаних порушень, встановити особи винних і скласти на них протоколи" [44]. Та протоколів чи матеріалів про затримання солдат нема, тому можна очевидно припустити, що розпорядження вийшло тільки для того, щоб заспокоїти польських поміщиків, а не для фактичного покарання солдат.

Громадськість обережно зустрічала нові запровадження російського уряду. Життєдіяльність населення була дуже важкою, одні села страждали, як наприклад с. Біще, у якому "багато вимерло тоді жінок, дітей та старців з голоду, холоду та хворіб, бо люди жили весь час в якихось будках, зроблених з галузів та трави, бо з прохарчуванням було тяжко", а інші - такі, як село Поручин "виселили російські війська в своє заплілля, та мали там люди подостатком харчів, голоду ніхто не терпів" і "це й не дивно, бо москалі забрали з села всю рогату худобу і коні" [45]. Інші мешканці, як наприклад у с. Вербів "перед приходом російських військ вийшли із села і перебували кілька днів у сусідніх лісах, повернувшись додому, щоб зібрати збіжжя з поля, селяни застали порожні курники і шпихліри" [46]. Російська армія була мало забезпечена продуктами харчування й поповнювала свій запас за рахунок пограбування населення. Тому люди потерпали від голоду, а в зруйнованих селах - і від холоду. А на обіцяну допомогу російської влади у віддалених селах ніхто списків потерпілих не збирав, і вони навіть не значаться в архівних даних як населені пункти повіту.

У червні 1915 р. німецька армія здійснила так звану Горлицьку операцію, у якій німецькі та австро-угорські сили отримали перемогу, а російські війська відступили з Бережанщини. Відступ російської армії влітку та восени 1915 р. спричинив нову хвилю спустошення краю. Зокрема, було зруйновано й пограбовано ряд українських установ, серед них Наукове товариство ім. Шевченка у Львові і музей Народного Дому, із яких вивезли найцінніші речі. Під час відступу російська влада заарештувала чимало українських інтелігентів і, крім того, "вивезла з Галичини близько 700 заложників" [47].

Австро-угорська влада не була довготривалою. Немає достатньої інформації щодо точної дати, але глибокої осені 1915 р. знов прийшли російські війська, а частини січовиків відійшли в напрямку села Вільхівця

(7 км від Бережан). Тож у 1915 р. самовпевненість російської армії дещо підупала, військові стали менш суворими в ставленні до українців, зате переслідування інтелігенції й арешти, навпаки, набирали нових обертів. Дуже жорсткими були переслідування посла Австро-Угорського уряду Т. Старуха, який, намагаючись уникнути арешту, приїхав зі Львова в Бережани.

З кожним роком війни в Росії ускладнювалась ситуація із забезпеченням армії продуктами харчування, а до кінця 1916 р. продуктова криза набула катастрофічних розмірів. Спроби царського уряду врегулювати продуктове питання не мали успіху. Царська бюрократія виявилась нездатною забезпечити найнеобхіднішим не тільки цивільне населення, але навіть перебуваючу на фронті армію. З початком війни й до квітня 1916 р. утричі зменшився м'ясний раціон для солдат. Із часом продуктове забезпечення армії ще більше погіршилось [48]. Щоб нагодувати армію, російські війська конфісковували продукти й худобу в населення, території якого окупували.

Не зважаючи на те, що населення голодувало, російські солдати обирали його до останнього. Так, наприклад, було в селі Біще, Є. Манацький згадує, що "в 1916 р. під час так зв. офензиви Брусиллова", "село Біще знайшлося у прифронтовій полосі, віддалене за ледве 7 км від фронту", "в селі повно війська, що розтягало для себе що могло, забираючи останній сніп чи останню картоплю". "Дуже прикрі настали тоді часи для населення, - голодні й обдерті в старих військових плащах та ходаках на ногах, одним словом образ голоду-плачу та розпуки" [49]. Село Котів "було зрівняне з землею. Що не згоріло, було розібране на будову окопів. Згоріла дерев'яна церква. Узбіччя Загумінків й Іванової Гори були перериті окопами. Поля були покриті ямами від гарматних стрілен, криївками і могилами. Люди, повернувшись до своїх хат, радили собі як могли, деякі змушені іти в жеври - господарі стали жевраками" [50]. У Куропатниках наступ Керенського приніс численні жертви, руйнування та злидні. Після боїв село залишилось повністю зруйнованим. Через село Рибники "проходила оборонна лінія австрійської армії. В селі уціліло всього дві хати" [51]. Такі ж події відбувались по всіх селах Бережанщини, ніхто не звертав уваги на те, що край був лінією фронту й що тут уже "господарювали" інші солдати, не дивились на бідність селян, а забирали останнє. У фондах ДАТО збереглась справа в 3-х томах про ревізії та збитки, заподіяні населенню військовими діями [52].

Лінія фронту постійно проходила через Бережанщину, саме місто завойовувалось то однією то другою сторонами декілька разів. Така ситуація призводила до постійних руйнувань і знищення будівель міста й сіл повіту. "У 1915 р. згоріла північна частина ринку, частина Бережанського замку і передмістя с. Хатки. Бережани і навколишні села були повністю зруйновані війною. Місто на 86 % вигоріло, а деякі села були зруйновані повністю" [53]. Російські загопи під натиском переважаючого силою противника змушені були відступити, а отримавши підмогу, знов ішли в наступ.

У липні 1917 р. вигоріла 1/3 частина міста [54]. Про Лапшин є спогади, що "війна майже стерла з поверхні землі все село - воно було пооране ровами, окопами, гарматними долами, все довкруги - спалено" [55]. До кінця 1917 р. усі села над ріками Золота Липа й Ценівка майже зникли Потутори, Жовнівка, Шибалин, Баранівка, Куропатники, Бишки, Конюхи, Біще, Жуків, Гиновичі, Лапшин. "Немало руїн зазнало й саме місто. 10 мурованих церков знищено до фундаментів, а 16 дерев'яних - згоріли. Між ними були церква в Августівці,

збудована 1721 р. та церква в Мечищеві з 1784 р. Матеріал із поруйнованих церков військо брало на ремонт мостів, доріг, будову окопів. Під час воєнних дій військові команди силою виганяли населення із загрожених теренів. Так пропало багато майна, а скільки людей потрапили до таборів і гинули там!.. Народ переходив справжнє пекло на землі!.." [56].

Протягом війни становище надзвичайно погіршилося й по всій Галичині. Швидко зросли ціни на продовольчі та промислові товари. У Львові, наприклад, у 1917 р. ціни на хліб зросли проти рівня 1913 р. більше як удвічі, на картоплю - у 20,7 раза, на м'ясо більше як у 3 рази, на дерево більше як у 4 рази, а на сало і масло більше як у 5 разів [57]. К. Левицький звертає увагу на те, що "загострення війни на всіх фронтах і зірвання зносин зі З'єдиненими Державами Америки спричинили те, що осередні держави лишилися відтяти від дальшого світа і голод зачав зазирати в очі (недостаток харчів показався вже 1916 р., коли у Відні розпочалися приділи хліба і молока, та нарід від досвіта вистоював рядами перед склепами, щоби діждатись і добитись свого паю харчового)" [58].

Кожен рік війни прискорював економічний занепад повіту, заводи й підприємства не працювали, промислові товари й речі широкого вжитку практично зникли з ринку, гроші знецінювались. Примітивна форма обмінної торгівлі не могла забезпечити населення необхідними товарами й продуктами. З кожним роком селяни засювали все менші ділянки поля, часто, через військові дії, узагалі не могли зібрати врожаю. Якщо в інших повітах потерпало місто, то села все ще могли себе прогодувати. У Бережанському районі склалась така ситуація, що ні місто, ні село не могли взаємно виручити одне одного. Розрив через військові дії економічних зв'язків з іншими регіонами ще більше загострив продовольчу й товарну проблему. На низькому рівні знаходилося і медичне обслуговування. Така ситуація поставила повіт у вкрай складні умови існування.

У 1915-1917 рр. затихла торгівля й у Бережанах, хоч протягом останніх століть славилось місто своїм ринком і торгом. Влада змінювалась, відповідно, змінювалась і грошова одиниця, ніхто не знав, які банкноти є на ринку найкращими, та й не мали їх, тому відбувався лише товарообмін. Працюючи в службових та адміністративних структурах поліцейськими вартівими [60], люди не отримували заробітної плати, їм не платили, хоч пообіцяли, за охорону мостів й окопів [61], сторожам за охорону укріплень на позиціях, що загрожувало обстрілом і смертю [62]. Багато людей, у недалекому минулому хороших господарів, пішли жебракувати. Стає очевидним, що всі фактори, спричинені війною, призвели до того, що Бережанщина дуже зубожіла, можна стверджувати - найбільше від усіх інших повітів.

Аналізуючи згодом економічний розвиток міста в час війни з 1914 до початку 1917 року, С. Вишневський описує у великій статті "Бережани" ("Львівський кур'єр" № 110 від 6.03.1917 р.) прихід різних військ та спад промисловості й торгівлі, згадує, що в серпні 1916 р. "площа Ринок опустіла, багато торговців виїхали, але залишилися їх товари", і коли фронт відсунувся на схід - повернулись, "почався ріст бізнесу", скоро російські війська знов "оточили місто від сходу до півдня і життя замирало", та коли росіяни відступали "життя в місті будилося по-новому, відкривались храми..." [63]. У передвоєнний період у Бережанах діяло 3 цегельних заводи, продукція яких ішла на місцеві потреби, 3 кар'єри з видобутку гравію, лісопилний

завод, 2 типографії, майстерня з виробництва зброї, 2 столярні майстерні, ювелірна майстерня, паперова фабрика, яка виробляла цигарковий і пакувальний папір, фотографічний заклад, працювала аптека. У ті часи було створене об'єднання шевців, кравців та інших кустарів [64]. У 1910 р. закінчено будівництво й відкрито банк, який мав велике значення для розвитку бізнесу й виробництва повіту [65]. З початком війни всі вони припинили свою діяльність. Робітники залишилися без роботи й зарплати, не вистачало продуктів харчування та товарів першої необхідності.

Висновок

Підсумовуючи, слід сказати, що протягом 1914-1917 років Галичина постійно знаходилась на лінії фронту, її території досить часто переходили з рук у руки і кожен раз то росіяни, то австро-угорці піддавали українців усе новим репресіям, арештам, тортурам, грабували їх майно. Бережанщина найбільше від усіх регіонів постраждала від військових руйнувань, пожеж, а також відчула на собі весь колорит різної влади: російської, австро-угорської та польської. Наступаючі та відступаючі війська звинувачували українців у своїх невдачах, і за це кожен раз проводились масові арешти, депортації, ув'язнення, особливо священників та громадсько-політичних діячів. Солдати обох воюючих сторін потерпали від недостатнього постачання, а тому грабували цивільне населення і, прийшовши кожен раз у той же Бережанський повіт, часто забирали навіть останні запаси продуктів, худобу, птицю. Населення повіту, а це переважно українці, залишилися сам-насам зі своєю бідною, і не було від кого чекати підтримки. Стало зрозуміло, що єдиним правильним виходом може бути лише створення власної держави, а одночасно натхненні створенням УНР, українці Галичини почали революційну боротьбу за проголошення ЗУНР.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Комітет "Видавництва Бережани", 1970.
2. Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Бережани - Козова, 1998. - Т. 2.
3. Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993.
4. Бич В. В. Наш край - Бережанщина / В. В. Бич, Н. В. Бич. - Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2005.
5. Герета І. П. Бережани : історико-краєзнавчий нарис / І. П. Герета. - Львів, 1989.
6. Стахів М. Західна Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1918-1922) : [у 2 т.] / М. Стахів. - Скрантон, 1958.
7. З історії західноукраїнських земель : [за ред. І. П. Крип'якевича]. - Київ, 1960. - Т. 4.
8. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 / К. Левицький. - Львів, 1929.
9. Кузик М. Історія села Вербова / М. Кузик // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993.
10. Манацький Є. Села Біще і Поручин на Бережанщині / Є. Манацький // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993.
11. Коційовський М. Спогад про село Потутори / М. Коційовський // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Бережани - Козова, 1998. - Т. 2.

№ 9 (100) грудень 2009 р.

12. Вох В. Спогад про село Миновичі / В. Вох // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993.
13. Костів Д. Котів / Д. Костів // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Березани - Козова, 1998. - Т. 2.
14. Синютка М. О. Куропатники / М. О. Синютка // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Березани - Козова, 1998. - Т. 2.
15. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. - Київ : "Либідь", 1993. - С. 67.
16. Там само. - С. 68.
17. "Львовское военное слово". - 1914. - № 28. - Сентябрь. - С. 1.
18. Jędrze Jewicz W. P.O.W.i Batalion Warszawski. Moja służba. 1914-1915 / W. Jędrze Jewicz. - Warszawa, 1939. - С. 29.
19. Стахів М. Західня Україна та політика Польщі, Росії і Заходу (1918-1922) : [у 2 т.] / М. Стахів. - Скрентон, 1958. - С. 26-27.
20. Історія України : [за ред. В. А. Смолія]. - Київ : Альтернативи, 1997. - С. 181.
21. Полонська-Василенко Н. Історія України (1900-1923 рр.) / Н. Полонська-Василенко. - Київ, 1991. - С. 36.
22. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. - Київ, 1993. - С. 57.
23. Бемко В. Березани - Бережанщина : історико-географічний нарис. Бережанщина в давніх роках / В. Бемко // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993. - С. 38.
24. Енциклопедія Українознавства : [за ред. В. Кубійовича]. - Львів, 1994. - Т. 4. - С. 1267. - (Репринтне відтворення видання 1955-1984 років. Перевидання в Україні).
25. Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993. - С. 114.
26. Бич В. В. Наш край - Бережанщина / В. В. Бич, Н. В. Бич. - Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2005. - С. 33.
27. Записки до літопису Українського Січового Війська. Щомісячник "Шляхи". - Львів, 1915-1916. - С. 668.
28. Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993. - С. 114.
29. Кузик М. Історія села Вербова / М. Кузик // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993. - С. 296.
30. Державний архів Тернопільської області (Далі ДАТО.), ф. 322, Оп. 1., Спр. 55., Арк. 24-42.
31. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 118., Арк. 18.
32. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1, Арк. 71, про порядки Арк. 72-73.
33. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1, Арк. 248.
34. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 67., Арк. 95.
35. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 67., Арк. 46-47.
36. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1., Арк. 264.
37. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1., Арк. 191.
38. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1., Арк. 23.
39. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 20., Арк. 45-49.
40. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 20., Арк. 54-56.
41. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 205., Арк. 45-49.
42. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 42., Арк. 5.
43. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1., Арк. 75.
44. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 1., Арк. 101.
45. Манацький Є. Села Біще і Поручин на Бережанщині / Є. Манацький // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993. - С. 278.
46. Коційовський М. Спогад про село Потугори / М. Коційовський // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Березани - Козова, 1998. - Т. 2. - С. 296.
47. Гунчак Т. Україна. Перша половина ХХ століття. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. - Київ : "Либідь", 1993. - С. 68.
48. Всемирная история : [за ред. А. А. Губера и др.]. - Москва, 1960. - Т. 7. - С. 560-561.
49. Манацький Є. Села Біще і Поручин на Бережанщині / Є. Манацький // Бережанщина в спогадах емігрантів : [за ред. Н. І. Волинець]. - Тернопіль : книжково-журнальне видавництво "Тернопіль", 1993. - С. 277-278.
50. Костів Д. Котів / Д. Костів // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Березани - Козова, 1998. - Т. 2. - С. 430, 431.
51. Новицька С. Рибники / С. Новицька, Б. Поляк // Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Торонто - Нью-Йорк - Лондон - Сідней - Березани - Козова, 1998. - Т. 2. - С. 557.
52. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 166, 166 А, 166 Б.
53. Бич В. В. Наш край - Бережанщина / В. В. Бич, Н. В. Бич. - Тернопіль : Навчальна книга - Богдан, 2005. - С. 33.
54. Революційна боротьба на Тернопільщині : документи і матеріали. - Тернопіль, 1959. - С. 36.
55. Бережанська земля : історико-мемуарний збірник. - Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : Комітет "Видавництва Бережани", 1970. - С. 182.
56. Там само. - С. 201.
57. З історії західноукраїнських земель : [за ред. І. П. Крип'якевича]. - Київ, 1960. - Т. 4. - С. 73.
58. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914-1918 / К. Левицький. - Львів, 1929. - С. 528.
59. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 205., Арк. 45-49.
60. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 118., Арк. 1-4.
61. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 162., Арк. 2.
62. ДАТО., ф. 322, Оп. 1., Спр. 163., Арк. 1-3.
63. Wiaszniewski S. Brzeżany / S. Wiaszniewski // Kurjer Lwowski. - № 110. - 6.03.1917. - С. 2. - (ДАТО. ф.41-IV. Оп.3. Спр.10).
64. Skolowidz przemyslowo-hadlowy królestwa Galiejc. - Lwow, 1906. - С. 17-18.
65. Wiszniewski S. Przewodnik po Brzeżanach I okolicy / S. Wiszniewski. - Brzeżany, 1939. - С. 38.

O. Trokhanyak

HEAVY POSITION OF HALYCHYNA IN THE YEARS OF FIRST WORLD WAR IN PERIODS OF RUSSIAN OCCUPATION (ON THE EXAMPLE OF BEREZHANSKCHYNA)

In the article the personal touches of conquests are analysed by the Russian troops of territories of western Ukraine in the years of the First world war and establishment by them the orders in Halychyna, and also the problems of population are reflected on the example of Berezhanshchyna.

Key words: First world war, offensive, army, power, destruction, population, pursuit, arrests, deportation, robberies, hunger, products.

© О. Троханяк

Надійшла до редакції 12.11.2009

№ 9 (100) грудень 2009 р.